The Work of Architects Alois Balán and Jiří Grossmann

Dielo architektov Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna

Soňa Ščepánová

Tutor: prof. Ing. arch. Matúš Dulla, DrSc.; Ústav dejín a teórií architektúry, Fakulta architektúry, Slovenská technická univerzita v Bratislave, Slovensko
E-mail address: sonascepan@gmail.com

ABSTRACT: After the establishment of the First Czechoslovak republic, many Czech experts settled in Slovakia, including young architects Alois Balán and Jiří Grossmann. In Bratislava, they significantly contributed to the establishment of modern principles with their architectural works, dealt with the regulation of the city and also produced intensive publishing activity. After 1939 they were forced to return to Bohemia, where they continued with their activities. Architects are considered to be important actors of interwar architecture in Slovakia, however they are still not well known in Czech historiography, even though Alois Balán was active on the architectural scene in Moravia. The aim of this paper is to contribute to the complete picture of the phenomenon of Czech architects in Slovakia and to recall the importance of their work for both Slovak and Czech history of architecture.

KEYWORDS: Alois Balán, Jiří Grossmann; modern architecture; history of architecture; Bohemia; Slovakia

ABSTRAKT: Po vzniku prvej Československej republiky sa na Slovensko prisťahovalo množstvo odborníkov z Čiech, medzi nimi aj mladí architekti Alois Balán a Jiří Grossmann. V Bratislave výrazne prispeli k etablovaní moderných princípov svojimi dielami, riešili reguláciu mesta, vyvíjali intenzívnu publikačnú aktivitu. Po roku 1939 boli prinútení odísť naspäť do Čiech, kde ďalej pokračovali vo svojej činnosti. Architekti sú na Slovensku považovaní za významných aktérov medzivojnovnej architektúry, v rámci českej historiografie sú však doposiaľ málo rozpoznávaní, hoci Alois Balán pôsobil aj na domácej architektonickej

scény na Morave. Zámerom príspevku je doplnenie celkového obrazu fenoménu českých architektov na Slovensku a pripomenúť ich význam z pohľadu slovenských ako aj českých dejín architektúry.

KLÍČOVÁ SLOVA: Alois Balán; Jiří Grossmann; moderná architektúra; dejiny architektúry; Čechy; Slovensko

Úvod

Dramatické celospoločenské zmeny na Slovensku vyvolané ustanovením nového štátu ČSR sa následne nevyhnutne premietli aj do stavebného výzoru miest a celkového architektonického vývoja v krajine. Na formovaní slovenskej architektonickej scény sa výraznou mierou podieľali architekti pôvodom z Čiech a Moravy, medzi nimi Alois Balán a Jiří Grossmann, ktorí na Slovensku pôsobili takmer dve desaťročia. Po ich návrate do Protektorátu zostalo rozsiahle dielo pôvodom českých a moravských architektov po ďalšie dekády podrobnejšie nepreskúmané. Popri základných prehľadových publikáciách patrili k prvým reflexiám témy českých architektov na Slovensku práce historikov architektúry Vladimíra Šlapetu a Štefana Šlachtu¹ v 80. rokoch 20. storočia. Po dlhej odmlke sa opätovne k téme prinavrátil Matúš Dulla spolu s kolektívom autorov a v pripravovanej súbornej publikácii² bude popri iných prácach zhodnotený aj doktorandský výskum autorky. Monograficky koncipovaná dizertačná práca sa predovšetkým venuje súhrnnej prezentácii života a diela architektov Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna. Jedným zo zamýšľaných prínosov je prispieť k doplneniu prázdnych miest celkového obrazu fenoménu českých architektov na Slovensku nielen z pohľadu slovenskej historiografie, ale súčasne napomôcť k pozdvihnutiu povedomia o ich význame z pohľadu českých dejín architektúry.

Nový domov

Iba niekoľko mesiacov po oficiálnom vyhlásení Bratislavy (bývalého Prešporku) za hlavné mesto Slovenska v roku 1919, sa do Bratislavy prisťahoval mladý architekt Alois Balán (nar. 1891, Valašské Meziříčí na Morave). Ako štátny zamestnanec riaditeľstva štátnych dráh tak mohol zužitkovať svoje predvojnové štúdiá na pražskej technike a začal pracovať na prvých projektoch. O niečo neskôr do Bratislavy prišiel ako zamestnanec riaditeľstva aj jeho spolužiak Jiří Grossmann (nar. 1892, Praha) a v roku 1922 si architekti spoločne vybudovali vlastnú vilu na kopci vedľa hradu. Bratislava sa stala ich domovom a čoskoro aj domovom ich mladých rodín, bola miestom, kde založili spoločný ateliér a svojimi prácami sa postupne etablovali na renomovaných architektov. Aktívnym zapojením

do spolkových aktivít sa podieľali na formovaní domácej odbornej scény, stáli pri zrode bratislavského odboru Spolku československých inžinierov a architektov (SIA), ako aj Klubu architektov pri Umeleckej besede.

Regulácia Bratislavy

Od príchodu na Slovensko ich zaujali urbanistické problémy rastúcej Bratislavy, ktorá sa podľa dobových vízií mala pretransformovať na modernú metropolu. Intenzívnu aktivitu smerovali k potrebnej regulačnej súťaži a k utvoreniu plánu Bratislavy. Pohybovali sa nielen v teoretickej rovine formulovania urbanistických ideí, ale sa aj priamo zaslúžili o vznik odborných ustanovizní – regulačných komisií. Alois Balán a Jiří Grossmann v texte „Regulační studie velké Bratislavy“ (1926) ako jediní konzistentne prezentovali svoj urbanistický program celkovej regulácie mesta. Prispeľi k zadefinovaniu základných východiskových momentov veľkej regulačnej súťaže vypísanej v roku 1929, kde úspešne prezentovali svoj urbanistický návrh Bratislavy. Ideovými úvahami azda najvýraznejšie vstúpili do diskurzu budúceho vývoja mesta a ovplyvnili dobové rozmýšľanie o Veľkej Bratislave. Urbanistickej téme venoval ateliér značnú pozornosť a architekti vypracovali regulačné plány aj pre ďalšie mestá v republike. Alois Balán vypracoval súťažný návrh pre rodné mesto Valašské Meziříčí v roku 1938, a riešeniu problému regulácie Valašského Meziříčí sa venoval aj po návrate zo Slovenska v rámci práce na oddelení územného plánovania krajského národného výboru (v priebehu 50. rokov 20. storočia).

Významné realizácie

Popri urbanistickej práci, ktorá zostávala len v rovine koncepcií, do reálneho priestoru Bratislavy vstúpili množstvom významných architektonických realizácií, ktoré definovali vzhľad a charakter mestského prostredia. V krátkosti predstavíme najzaujímavejšie bratislavské práce zo širokého portfólia realizácií a súťažných návrhov.

Už prvotina Aloisa Balána, ktorú projektoval krátko po príchode na Slovensko – budova YMCA v Bratislave (1920 – 1922), znamenala úspešný štart mladého architekta. Nasledovali bytové domy v modifikáciách národného slohu na Ul. 29. augusta (1921 – 1924) a domy na Legionárskej ul. (1923 – 1925), kde už v spolupracoval s Jiřím Grossmannom. Za najlepší príklad tvorivého obdobia národného slohu je považovaná vlastná vila architektov na ulici B. Němcovej (1923 – 1924) s výtvarnou farebnosťou oblúčkových dekoratívnych foriem.

K renomovaným architektom sa zaradili projektom Riaditeľstva štátnych dráh (1924 – 1930), monumentálnej reprezentatívnej budovy v oficiálnom slohu štátnych budov.

Do širšieho povedomia verejnosti sa však dostali návrhom výstavného pavilónu Umeleckej besedy slovenskej, všeobecne pokladaného za manifest slovenského funkcionalizmu. Progresívna klíma Umeleckej besedy pod vedením Dušana Jurkoviča im poskytla príležitosť vyprojektovať prelomové dielo slovenskej architektúry. Predstavuje názorový posun od historických tradícií, keď architekti komponovali formu architektúry z dispozície, ktorá mala byť výsostne funkčná.

Obr. 1. Dvojvila architektov Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna (zdroj: Hořejš, A.: Inž. Arch. Alois Balán a Inž. Arch. Jiří Grossmann: 10 rokov architektonickej práce. Slovenská grafia, Bratislava, 1932)

Obr. 2. Riaditeľstvo štátnych dráh v Bratislave (zdroj: Hořejš, A.)

Obr. 3. Výstavný pavilón Umeleckej besedy slovenskej (zdroj: Horizont, říjen 1927, s. 133)

Za vrcholné tvorivé obdobie ateliéru Balán – Grossmann môžeme považovať prelom 20. a 30. rokov. Spomedzi veľkého množstva realizovaných prác a súťažných návrhov spomeňme moderný palác Radiožurnálu (1927 – 1929), budovu Zemskej úradovne (1930 – 1932) a predovšetkým Učňovské školy (1928 – 1937), ktoré sa stali sídlom avantgardnej Školy umeleckých remesiel. Osobitnú pozornosť si zasluhuje pomerne drobná, avšak moderne odvážna stavba Jaroňovej vily (1929 – 1930) s ikonickou siluetou výraznej diagonály striech. Autor Balán ju prezentoval ako príklad novodobého bývania, „ako by sa malo pri stavbe alebo projektovaní rodinných vil a domkov pokračovať.“³ Vilu si všimol aj taliansky teoretik Alberto Sartoris, ktorý ju zaradil do svetového výberu funkcionalistickej architektúry.

Obr. 4. Učňovské školy v Bratislave (zdroj: Slovenský staviteľ 1933/5, s. 65)

Z mimobratislavských realizácií spomeňme napríklad budovu Nemocenskej poisťovne v Banskej Bystrici (1927 – 1930), či viaceré školské budovy.

Obr. 5. Vila Dr. Jaroňa (zdroj: Sartoris, A.: Gli elementi dell'architettura funzionale, 1941, s. 740)

V priebehu 30. rokov spoločný ateliér produkoval prevažne súťažné projekty a návrhy regulačných plánov slovenských miest. Celková aktivita projekcie sa postupne znižovala, čo možno odôvodniť aj zintenzívnením záujmu Jiřího Grossmanna o problematiku akustiky a zvukových izolácií stavieb.

Posledným realizovaným projektom Aloisa Balána na Slovensku je budova Okresnej nemocenskej poisťovne v Bratislave (1937 – 1940). Práve stavba poisťovne v podobe moderného paláca v mestskej zástavbe je považovaná za jeho najvýznamnejšie dielo, radené k vrcholnej funkcionalistickej architektúre stredoeurópskeho kontextu.

Obr. 6. Okresná sociálna poisťovňa v Bratislave (zdroj: Architekt 1941, s. 54)

Architektúra slovom

Vďaka rozsiahlej publikačnej činnosti možno architektov Balána a Grossmanna považovať za najaktívnejšie píšucich architektov v slovenskom prostredí daného obdobia. Početné články oboch autorov v slovenských a českých periodikách sú cennými výpoveďami ich myslenia aj tvorby. Prezentované vnímanie spoločenskej a kultúrnej atmosféry pre nich spočiatku neznámej krajiny možno zároveň chápať ako súčasť generálnej výpovede „českej skupiny“. Súčasne je v textoch citeľný výchovný rozmer smerom k širšiemu publiku, či už v otázkach urbanistických alebo moderného vnímania architektúry.

Popri intenzívnej propagácii regulačnej otázky formulovali viaceré predstavy o novej architektúre pre modernú spoločnosť. Vývoj architektúry na Slovensku a v Bratislave správne predvídali v lokálnom prispôbovaní svetových trendov. Začiatkom 30. rokov sa už naplno presadzovali moderné idey, ktoré vnášali nové celospoločenské hodnoty a nevyhnutne sa premietali aj v rámci architektúry. Balán v texte „Architekt a spoločnosť“ zachytil rozporuplné emócie doby, uvedomujúc si zároveň jej výnimočnosť: „Sme na prelome... Myslím, že v budúcnosti budú na našu dobu pozerat... ako na dobu sťahovania národov, križiackych výprav alebo na dobu reformácie.“⁴ Významnú úlohu v procese transformácie prisudzoval profesii architekta. Architekt by mal podľa Balána vychovávať spoločnosť pomocou architektúry, a teda navrhovaním priestorov vyhovujúcich moderným požiadavkám. Jedným z ukázkových príkladov bola práve spomínaná vila riaditeľa Jaroňa, ako zhmotnenie komplexnej predstavy nového spôsobu života s novým vkusom.

Návrat do Prahy a Valašského Meziříčí

Vznikom Slovenského štátu sa pozícia českých architektov v krajine dramaticky zmenila. Jiří Grossmann sa do rodnej Prahy zrejme aj z rodinných dôvodov presťahoval už v roku 1939. V kariére architekta však nepokračoval a zameral sa výlučne na štúdium vedného odboru akustiky.

Alois Balán sa z Bratislavy na Moravu vrátil až v roku 1941, kde nadviazal na predchádzajúcu architektonickú dráhu. Pre rodné mesto Valašské Meziříčí priebežne vypracoval viaceré projekty ešte počas pôsobenia na Slovensku – bola to budova Mestskej sporiteľne (1929 – 1931) a v roku 1938 sa zúčastnil súťaže na regulačný plán mesta.

Nové informácie ohľadom práce a života architekta Balána výrazne obohatil výskum v okresnom archíve vo Vsetíne, ale predovšetkým objav architektovej pozostalosti v Múzeu regiónu Valaško vo Valašskom Meziříčí. Z nich sa dozvedáme, že Balán

v 40. rokoch pôsobil ako architekt mesta Valašské Meziříčí, neskôr bol zamestnaný na oddelení územného plánovania krajského národného výboru v Gottwaldove. K najvýznamnejším realizáciám patrí úprava hlavného námestia a adaptácia zámku Žerotínov vo Valašskom Meziříčí.

Obr. 7. Městská spořitelňa vo Valašskom Meziříčí (zdroj: archív autorky)

Obr. 8. Návrh regulačného plánu pre Valašské Meziříčí (zdroj: Architektura ČSR 1939, s. 249)

Obr. 9. Hlavné námestie vo Valašskom Meziříčí (zdroj: archív autorky)

Obr. 10. Nádvorie zámku Žerotínov vo Valašskom Meziříčí (zdroj: archív autorky)

Záver

Dielo Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna predstavuje široký repertoár architektonických a urbanistických projektov, reprezentuje špecifický vývojový proces pozoruhodnej kapitoly architektúry medzivojnového Slovenska. Architekti podporili prenikanie nového názoru vlastnými realizáciami ako aj teoretickou, spolkovou a osvetovou činnosťou, čím sa aktívne podieľali na formovaní modernej architektúry na Slovensku.

O výnimočnom postavení architektov Balána a Grossmanna svedčí zaradenie deviatich stavieb do zoznamu národných kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky, viaceré diela figurujú v reprezentatívnych výberoch slovenskej architektúry, nachádzajú sa v zoznamoch DoCoMoMo a v zahraničných prehľadoch. Hoci ich realizácie ležia najmä na slovenskom území, svojím spôsobom súčasne prináležia aj histórii českej architektúry. V osobnostiach architektov nachádzame ukázkový príklad zdvojenej

historickej pamäte, ponúkajúcej atraktívny materiál pre ešte stále otvorený historicko-architektonický výskum s ambíciou zjednotenia celkového obrazu tvorby Čechov na Slovensku.

Poznámky

- 1 Štefan Šlachta sa téme venoval aj neskôr (1988, ARS 21), osobitne sa opäť venoval tvorbe architektonického ateliéru Balán – Grossmann (1990, ARS 23) a v roku 2004 publikoval prehľadovú knihu s medailónmi vybraných českých a slovenských architektov Neznámi – známi.
- 2 DULLA, Matúš, MRŇA, Lubomír, BARTOŠOVÁ, Nina, HABERLANDOVÁ, Katarína, POHANIČOVÁ, Jana, PAVEL, Miroslav, ŠČEPÁNOVÁ, Soňa a ŠOL-TÉSOVÁ, Dana, 2019. Zapomenutá generace. Čeští architekti na Slovensku. Praha: ČVUT.
- 3 1932. Vila pána riaditeľa Jaroňa. Slovenský staviteľ, 2(3 – 4), 80.
- 4 BALÁN, Alois, 1934. Architekt a spoločnosť. Slovenský staviteľ, 4(2), 51.

Literatúra

- BALÁN, Alois a GROSSMANN, Jiří, 1926. Regulační studie velké Bratislavy. Časopis čsl. architektů SIA. 25(3), 39 – 52.
- HOŘEJŠ, Antonín, 1932. Ing. Arch. Alois Balán a Ing. Arch. Jiří Grossmann: 10 rokov architektonickej práce. Bratislava: Slovenská grafia.
- SARTORIS, Alberto, 1941. Gli elementi dell'architettura funzionale. Sintesi panoramica dell'architettura moderna. Milano: Editore Ulrico Hoepli.
- KUSÝ, Martin, 1971. Architektúra na Slovensku 1918 – 1945. Bratislava: Pallas, 186 s.
- FOLTYN, Ladislav, 1993. Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 238 s. ISBN 80-900483-6-6.
- ŠLAPETA, Vladimír, 1980. Českí architekti na Slovensku 1918 – 1938. Projekt. 22(8), 6 – 19.
- ŠLACHTA, Štefan, 1982. Alojz Balán – Juraj Grossmann. Projekt. 24(4-5), 88 – 89.
- ŠLACHTA, Štefan, 1988. Česko – slovenské vzťahy v architektúre. ARS 21(3), 7 – 22.
- ŠLACHTA, Štefan, 2004. Neznámi známi. Bratislava: SAS, 237 s. ISBN 80-88757-30-4.
- DULLA, Matúš a MORAVČÍKOVÁ, Henrieta, 2002. Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava: Slovart, 511 s. ISBN 8071456845.
- FLEKAČOVÁ, Martina, 2012. Architektura a urbanismus Valašského Meziříčí ve 20. století. Průzkumy památek 19(1), 63-86.